

KAROLINA BIEDKA

<https://orcid.org/0000-0002-4836-3383>

Uniwersytet Opolski

University of Opole

Laurence Alma-Tadema (1865–1940). Życie i działalność na rzecz Polski i Polaków, ss. 369

Streszczenie

Rozprawa doktorska *Laurence Alma-Tadema (1865–1940). Życie i działalność na rzecz Polski i Polaków* napisana została pod kierunkiem dr. hab. Marka Białokura, profesora Uniwersytetu Opolskiego. Głównym celem było stworzenie biografii brytyjskiej poetki i pisarki Laurence Alma-Tademy, która zasłynęła ze swojej szczególnej sympatii wobec polskiej historii i kultury, a także dużego zaangażowania w pomoc polskim ofiarom wojny, emigrantom i jeńcom wojennym przebywającym na Wyspach Brytyjskich podczas I wojny światowej. W pracy przedstawiono historię życia prywatnego Alma-Tademy oraz podjęto próbę uporządkowania i opisanie jej dorobku literackiego. Ponadto przeanalizowano związki Brytyjki z Polakami, a także podejmowaną przez nią działalność na rzecz propagowania sprawy polskiej w Wielkiej Brytanii i aktywność w komitetach ratunkowych działających w Londynie podczas Wielkiej Wojny.

Słowa kluczowe: Laurence Alma-Tadema, I wojna światowa, Polacy w Wielkiej Brytanii, działalność charytatywna, historia kobiet

LAURENCE ALMA-TADEMA (1865–1940). LIFE AND ACTIVITIES IN FAVOUR OF POLAND AND POLES, PP. 369

Abstract

The dissertation *Laurence Alma-Tadema (1865–1940). Life and activities in favour of Poland and Poles* was written under the supervision of professor Marek Białokur. The main aim was to create a biography of the British poet and writer Laurence Alma-Tadema, who became famous for her special sympathy for Polish history and culture, as well as for her great involvement in helping Polish war victims, emigrants and prisoners of war living in the British Isles during the First World War. The paper presents the history of Alma-Tadema's private life and attempts to organise and describe her literary work. It also analyses Laurence Alma-Tadema's relationship with Poles, the activities she undertook to promote the Polish cause in Britain, and her activities in the rescue committees operating in London during the Great War.

Keywords: Laurence Alma-Tadema, First World War, Poles in Britain, charity work, women's history

Cel i uzasadnienie wyboru tematu

Celem rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem dr. hab. Marka Białokura, profesora Uniwersytetu Opolskiego było stworzenie biografii Laurence Alma-Tademy – brytyjskiej poetki i pisarki, zaangażowanej w działalność na rzecz Polski i Polaków. Autorka starała się przedstawić historię życia bohaterki pracy z dwóch perspektyw. Pierwsza z nich to ukazanie Laurence jako artystki z przełomu wieków, interesującej postaci, która przez znaczną część swojego życia otoczona była znamienitymi przedstawicielami świata kultury i polityki, a także partycypowała w istotnych wydarzeniach historycznych. Twórczość literacka Brytyjki jest współcześnie praktycznie całkowicie zapomniana, dlatego też starano się ją zebrać i wstępnie scharakteryzować. Być może zachęci to w przyszłości badaczy literatury do zgłębienia tematu. Ponadto starano się przeanalizować wątki polskie w życiu Laurence. Perspektywa ta wydaje się szczególnie interesująca z punktu widzenia polskiego historyka, ponieważ Alma-Tadema odznaczała się szczególnym zamiłowaniem do polskiej kultury i historii, a w trakcie Wielkiej Wojny działalnością na rzecz tzw. sprawy polskiej oraz ofiar wojny.

Co więcej, utrzymywała bliskie kontakty z czołowymi przedstawicielami polskiej polityki tego okresu.

Wszystkie wyżej wymienione aspekty oraz fakt, że w literaturze przedmiotu można natrafić głównie na pojedyncze i raczej skromne wzmianki o Laurence, skłoniły autorkę do podjęcia tematu. Badacze polscy, jeżeli wspominali o Brytyjce, to zawsze w kontekście podejmowanej przez nią pracy na rzecz polskich ofiar wojny i jeńców w Wielkiej Brytanii czy współpracy z Ignacym Janem Paderewskim i Romanem Dmowskim. W sferze zainteresowań polskiej historiografii nie znalazły się ani historia jej życia, ani twórczość literacka. Tematyki tej bardziej szczegółowo nie podejmowali również badacze zagraniczni. O Laurence zwięźle wzmiankowali przede wszystkim biografowie jej słynnego ojca – malarza, natomiast na temat utworów Brytyjki dosyć lakoniczne wzmianki znaleźć można w kilku publikacjach dotyczących angielskiej literatury kobiecej. Dostrzegając potrzebę zbadania historii życia Laurence Alma-Tademy, autorka postanowiła podjąć się tego zadania.

Metody badawcze i baza źródłowa

Rozprawa doktorska oparta została na materiale źródłowym pochodzącym z polskich i zagranicznych instytucji archiwalnych. Na wstępie postawiono cztery hipotezy badawcze:

Hipoteza 1: W trakcie swojego życia Laurence Alma-Tadema była rozpoznawalną autorką.

Hipoteza 2: Laurence Alma-Tadema przyczyniła się do wzrostu zainteresowania społeczeństwa brytyjskiego sprawą polską przed i w trakcie I wojny światowej.

Hipoteza 3: Laurence Alma-Tademę łączyły bliższe relacje z Ignacym Janem Paderewskim niż z Romanem Dmowskim.

Hipoteza 4: Laurence Alma-Tadema zareagowała na agresję III Rzeszy Niemieckiej na II Rzeczpospolitą Polską w 1939 r.

Ponadto poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze odnoszące się zarówno do działalności, jak i twórczości Brytyjki: Jak wyglądało życie Laurence w jej wczesnej młodości?

Jakie stosunki łączyły ją z poszczególnymi członkami rodziny? Dlaczego zainteresowała się literaturą, podczas gdy jej najbliżsi zajmowali się malarstwem? Czy odnosiła sukcesy jako autorka? Jakie gatunki literackie dominowały w jej twórczości? Czy w pracach Laurence odnaleźć można powtarzające się motywy? Czy rozterki emocjonalne i uczuciowe Laurence miały swoje odzwierciedlenie w jej twórczości? Jaki miała stosunek do rozwijającego się w Wielkiej Brytanii ruchu sufrażystek? Kiedy i dlaczego zainteresowała się Polską i czy miał na to wpływ Ignacy Jan Paderewski? Jak wyglądała relacja Alma-Tademy z Romanem Dmowskim? Jak duże było zaangażowanie Laurence w działalność propolską w trakcie I wojny światowej? Jak potoczyły się jej losy po zakończeniu konfliktu? Czy i w jaki sposób zareagowała na wybuch II wojny światowej w 1939 r. oraz agresję III Rzeszy Niemieckiej na Polskę?

W poszczególnych rozdziałach starano się sformułować możliwie najpełniejsze odpowiedzi na powyższe pytania na podstawie przeanalizowanego materiału źródłowego oraz literatury podmiotu i przedmiotu. W pracy zastosowano tradycyjne metody badań historycznych, głównie metodę indukcyjną w ustalaniu faktów czy metodę dedukcyjną. Krytycznej analizie poddano źródła archiwalne normatywne, epistolarne, historiograficzne, literaturę dokumentu osobistego, a także w sposób wycinkowy prasę polsko- i angielskojęzyczną.

Bezpośrednie kwerendy przeprowadzono w instytucjach brytyjskich i polskich. Z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie pozyskano materiały, które posłużyły do analizy działalności Laurence Alma-Tademy na rzecz polskich ofiar wojny, emigrantów i jeńców wojennych na Wyspach Brytyjskich, a także jej zaangażowania w funkcjonujące w Londynie stowarzyszenia Polaków. Uzupełnione zostały o archiwalia z The National Archive, skąd pochodziły również akty naturalizacji Laurence i jej młodszej siostry Anny. Podczas kwerendy w British Library w Londynie w dużej mierze przestudowano twórczość literacką Laurence. Natomiast kluczowe dla opisu życia osobistego Brytyjki okazały się źródła zgromadzone w Bodleian Library w Oksfordzie. Znajduje się tam archiwum Laurence Alma-Tademy w postaci ośmiu teczek dokumentów (korespondencja, dokumenty osobiste, manuskrypty, fotografie). W Polsce skorzystano z zasobów Archiwum Akt Nowych (głównie zespół Archiwum Ignacego Jana

Paderewskiego oraz Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu), Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Narodowe w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie oraz Muzeum Niepodległości w Warszawie, gdzie przechowywane są listy, których nadawcą była Laurence, adresatem zaś Roman Dmowski.

Ponadto pozyskano skany dokumentów z instytucji, do których dostęp ze względów finansowych i praktycznych był ograniczony: Hoover Institution of War, Revolution and Peace (Stanford University, Stany Zjednoczone), Beinecke Rare Book and Manuscript Library (Yale University, Stany Zjednoczone), The Morgan Library & Museum, Literary and Historical Manuscripts (Nowy Jork, Stany Zjednoczone), University of California Riverside Library (Stany Zjednoczone), Churchill Archives Centre (University of Cambridge, Wielka Brytania) czy archiwum Letterenhuis (Belgia).

Struktura rozprawy doktorskiej

Pracę podzielono na siedem tematycznych rozdziałów, którym towarzyszy wstęp, zakończenie oraz obszerny aneks. Przyjęty został układ chronologiczno-problemowy. Autorka nie zdecydowała się na układ chronologiczny ze względu na chęć odpowiedniego zaakcentowania poszczególnych form działalności Laurence Alma-Tademy. Bohaterka pracy zaangażowana była bowiem w różne działania, zwłaszcza w trakcie światowego konfliktu z lat 1914–1918, m.in. pracowała w dwóch komitetach ratunkowych, czy też zainicjowała i prowadziła własny projekt pomocy polskim dzieciom w Wielkiej Brytanii. Każdy z tych wątków z życia Laurence zasługiwał zdaniem autorki na oddzielną deskrypcję. W przypadku chronologicznego opisu wydarzeń istniała obawa, że nie będzie on wystarczająco czytelny. Niektóre z podejmowanych przez komitety akcji były do siebie zbliżone, niemniej jednak były to dwa odrębne byty. Warto również zaznaczyć, że w dysertacji można zauważyć podział na dwie główne części. Pierwsza z nich obejmuje opis historii życia prywatnego Laurence i jej twórczości literackiej, natomiast druga – działalność na rzecz Polski i Polaków.

W pierwszym rozdziale opisano życie osobiste Laurence Alma-Tademy. Znalazła się w nim deskrypcja losów Brytyjki od czasów dzieciństwa do śmierci. Ujęto również takie kwestie, jak relacje

rodzinne, przyjacielskie i miłosne. Podjęto ponadto próbę przedstawienia cech charakteru i poglądów Brytyjki, w tym jej zapatrywań na tzw. kwestię kobiecości.

Drugi rozdział poświęcono twórczości literackiej Laurence Alma-Tademy. Autorka starała się doszukać początków zainteresowania młodej Brytyjki poezją oraz prześledzić rozwój jej kariery. W poszczególnych podrozdziałach podzielonych pod względem gatunkowym opisano próby literackie Laurence podejmowane w zakresie poezji, prozy, dramatopisarstwa, a także publicystyki, tłumaczeń czy utworów o charakterze filozoficznym. Żadna z prac Laurence (oprócz jednego wiersza) nie została przetłumaczona na język polski, a dostęp do oryginalnych wersji angielskojęzycznych może być utrudniony dla polskich czytelników. Dlatego też wybrane prace, w tym te najbardziej rozpoznawalne, zostały streszczone w całości lub pokrótce opisane.

Rozdziałem trzecim rozpoczyna się wspomniana powyżej druga część pracy. Opisane zostały w nim polonofilskie sentymenty Laurence Alma-Tademy. Podjęto próbę odnalezienia źródeł fascynacji bohaterki pracy kulturą i historią Polski, a także pochyłono się nad interesującą kwestią stopnia znajomości przez nią języka polskiego. Dalej przedstawiono wynikające z tychże zainteresowań konkretne działania podejmowane przez Laurence jeszcze przed rokiem 1914. Opisano dwa jej pobyty na ziemiach polskich, a także przeanalizowano powstałe w wyniku tychże podróży artykuły prasowe oraz notatnik ze spostrzeżeniami dotyczącymi nadużyć władz zaborczych wobec Polaków. Skupiono się ponadto na formach popularyzacji wiedzy na temat Polski na Zachodzie podejmowanych przez Laurence. W osobnym podrozdziale autorka przedstawiła londyńskie organizacje dobroczynne zakładane przez przedstawicieli kolonii polskiej, w działalność których zaangażowana była Laurence.

Kolejny, czwarty rozdział obejmuje zagadnienia związane z dwoma komitetami pomocowymi – Szwajcarskim Komitetem Generalnym Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce działającym w Vevey, a kierowanym przez Henryka Sienkiewicza, z którym Laurence współpracowała, oraz Polish Victims Relief Fund, filią Komitetu Veveyskiego, założoną w Londynie przez Ignacego Jana Paderewskiego, w którym Laurence pełniła funkcję honorowego sekretarza. Komitet ten zajmował się przede wszystkim organizacją pomocy

materialnej dla Polaków będących cywilnymi ofiarami wojny na ziemiach polskich.

W rozdziale piątym pochyłono się nad pracą Laurence Alma-Tademy w czasie I wojny światowej w kolejnym Komitecie – Polish Exiles Protection, założonym w Londynie na polecenie środowiska narodowej demokracji i Romana Dmowskiego. Alma-Tadema była jego honorowym sekretarzem, a *de facto* nieoficjalną kierowniczką. Polish Exiles Protection zajmowało się udzielaniem pomocy polskim emigrantom na Wyspach Brytyjskich oraz jeńcom wojennym. Należy dodać, że dwa pierwsze podrozdziały są wprowadzeniem do dalszych rozważań i scharakteryzowano w nich kolonię polską w Wielkiej Brytanii oraz opisano problem jeniecstwa cywilnego. Wątki te rzadko poruszane były w polskiej historiografii, jednak dla właściwego zrozumienia działalności Polish Exiles Protection odgrywają kluczową rolę.

Przedostatni rozdział poświęcony został przedsięwzięciu, które Laurence zainicjowała pod koniec wojny w 1918 r., noszącemu nazwę Dzieci Polski. W rozdziale tym, w celu wyjaśnienia, dlaczego działalność Laurence miała istotne znaczenie, zobrazowano wygląd polskiej oświaty w Wielkiej Brytanii przed 1914 r. Następnie scharakteryzowano akcję zakładania przez Laurence szeregu placówek zajmujących się pomocą najmłodszym Polkom i Polakom w Anglii, w tym kilku szkół i żłobka, czy organizacji warsztatów dla polskich matek.

Siódmy rozdział, będący zarazem ostatnim, opisuje powojenne losy Laurence w kontekście jej propolskiej działalności. Przedstawiono w nim nieoficjalny i zakulisowy udział Brytyjki w pracach polskiej delegacji na konferencję pokojową w Paryżu w 1919 r. Co więcej, autorka postanowiła przyjrzeć się bliżej charakterowi znajomości Laurence z Romanem Dmowskim i opisać sposób zakończenia tejże. Dodatkowo pochyłono się nad interesującymi losami ogromnej, niezwykle wartościowej kolekcji poloników, której właścicielką była Laurence, a która współcześnie znajduje się w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Na koniec przeanalizowano podejmowane przez Brytyjkę w 1939 r. ostatnie próby zaangażowania w walkę na rzecz Polski.

Praca doktorska zwieńczona jest obszernym aneksem, podzielonym na dwie części. W pierwszej znalazły się teksty źródłowe – poezja, list kondolencyjny i artykuły prasowe autorstwa Laurence

przetłumaczone na język polski przez autorkę oraz lista publikacji stworzonych przez Alma-Tademy. Natomiast druga część składa się z ułożonej chronologicznie ikonografii w postaci 49 fotografii, kopii dokumentów, szkiców, obrazów i wycinków prasowych.

Podsumowanie

Prezentowana w niniejszym autoreferacie rozprawa doktorska powstała w celu opisanie historii życia, twórczości i propolskiej działalności Laurence Alma-Tademy, która do tej pory nie znajdowała się w kręgu zainteresowań historyków. Autorka pragnęła jednocześnie podjąć próbę przywrócenia pamięci o niesłusznie zapomnianej Brytyjce, niegdyś przez Polaków docenianej za liczne zasługi na rzecz sprawy polskiej.

Jak wspomniano powyżej, w pracy postawiono cztery hipotezy badawcze. Dwie udało się potwierdzić całkowicie, a pozostałe tylko częściowo. Pierwszą z nich (hipoteza 1: W trakcie swojego życia Laurence Alma-Tadema była rozpoznawalną autorką), jak się okazało, trudno było jednoznacznie zweryfikować ze względu na brak źródeł przedstawiających liczbowo nakład poszczególnych utworów Laurence i danych dotyczących sprzedaży. Niemniej jednak na podstawie przeanalizowanych recenzji, doniesień prasowych o jej kolejnych publikacjach czy powielanych informacji o tym, że trudniła się pisarstwem, można wnioskować, iż była autorką rozpoznawalną, chociaż raczej nieszczególnie popularną.

Podobnie w przypadku drugiej hipotezy (hipoteza 2: Laurence Alma-Tadema przyczyniła się do wzrostu zainteresowania społeczeństwa brytyjskiego sprawą polską przed i w trakcie I wojny światowej), niemożliwa okazała się jej jednoznaczna weryfikacja, co wynikało z braku wymiernego wskaźnika. Laurence publikowała teksty dotyczące Polski we wpływowych tytułach prasowych, zorganizowała cieszące się dużą popularnością stoisko polskie na londyńskim bazarze w 1913 r., po wybuchu wojny jej apele do społeczeństwa brytyjskiego spotykały się z bardzo dużym odzewem, wygłosiła referat dotyczący Polski na Uniwersytecie w Cambridge, czy w końcu udało jej się kilku swoich wysoko postawionych znajomych przekonać do sprawy polskiej. Biorąc to wszystko pod uwagę,

można wnioskować, iż miała wpływ na wzrost zainteresowania Brytyjczyków sprawą polską, nie wiemy jednak jak duży.

Hipoteza trzecia (Laurence Alma-Tademę łączyły bliższe relacje z Ignacym Janem Paderewskim niż z Romanem Dmowskim) została postawiona w celu zweryfikowania znajdującej się w artykule dr Jolanty Niklewskiej informacji, jakoby Laurence po swej początkowej wielkiej fascynacji osobą Ignacego Jana Paderewskiego zwróciła się w stronę Romana Dmowskiego. Do Paderewskiego zaś miała zacząć odnosić się z coraz większą rezerwą, co spowodowane było narastającym konfliktem pomiędzy politykami¹. Jak ustalono, głównie dzięki zachowanej korespondencji, Laurence z Paderewskim utrzymywała przyjacielskie stosunki i praktycznie stały kontakt od 1890 do 1939 r., podczas gdy z Dmowskim bliższe relacje łączyły ją tylko w okresie pobytu Polaka w Anglii w czasie wojny. Zachowana korespondencja obejmuje okres od 1915 do 1920 r., z tym że ostatnie listy wysłane przez Laurence pozostawały bez odpowiedzi. Z Paderewskim i osobami z jego najbliższego otoczenia spędzała wspólnie czas również po wojnie. Widywali się w Londynie i Paryżu, wielokrotnie gościła również w szwajcarskiej posiadłości państwa Paderewskich w Riond-Bosson. Także w czasie wojny i konferencji pokojowej służyła mu swoją pomocą. Zatem niezaprzeczalnie bliższe relacje łączyły Laurence z Paderewskim niż z Dmowskim.

Dzięki dokumentom pozyskanym podczas kwerendy w Wielkiej Brytanii udało się potwierdzić również ostatnią hipotezę (hipoteza 4: Laurence Alma-Tadema zareagowała na agresję III Rzeszy Niemieckiej na II Rzeczpospolitą Polską w 1939 r.). Hipoteza ta została postawiona ze względu na dotychczasowy brak informacji na temat losów Laurence po zakończeniu Wielkiej Wojny. Brytyjka zmarła w marcu 1940 r., kilka miesięcy po wybuchu II wojny światowej. Jak zakładano, zachowanie całkowitej bierności z jej strony w obliczu nowego konfliktu byłoby mało prawdopodobne, chyba że zły stan zdrowia nie pozwalałby na podjęcie żadnych akcji. Jak się jednak okazało, Laurence rozpoczęła starania o publikację apelu do rodaków na wzór tych, które wychodziły spod jej pióra w czasie poprzedniego konfliktu. Co więcej, miała w planach założenie komitetu pomocowego zbliżonego do Polish Victims Relief Fund. Jednak

¹ Jolanta Niklewska, „Anglicy przychylni i nieprzychylni Romanowi Dmowskiemu w świetle korespondencji z lat 1915–1917”, *Niepodległość i Pamięć*, nr 12/1 (21), 2005, 61.

jej pomysły napotkały opór ze strony ambasady polskiej w Londynie i nie zostały zrealizowane, a Laurence niebawem zmarła.

Podsumowując, autorka zaprezentowanej rozprawy doktorskiej podjęła próbę stworzenia jak najpełniejszej biografii Laurence Alma-Tademy. W poszczególnych rozdziałach znalazły się odpowiedzi na zadane pytania badawcze, chociaż nie wszystkie wątki ze względu na brak źródeł przeanalizowano i opisano w wyczerpujący sposób. Biografia Laurence kryje jeszcze kilka tajemnic, które możliwe będą do rozwikłania tylko w przypadku odnalezienia nieprzebadanych dotychczas materiałów źródłowych. Chcąc w kilku zdaniach podsumować, jaki obraz Laurence Alma-Tademy wyłania się z niniejszej pracy, należy zaznaczyć, że była ona postacią nietuzinkową i wielowymiarową. Dała się poznać jako ekscentryczna romantyczka, o marzycielskiej duszy z jednej strony oraz wrodzonej upartości, nieugiętości, a nawet surowości z drugiej. Polskę nazywała swą wybraną, drugą ojczyzną, dla której postanowiła się poświęcić. Z dzisiejszej perspektywy dziwić może fakt, dlaczego Polacy nie uhonorowali jej, tak jak innych obcokrajowców, którzy różnymi drogami wspomagali walkę o niepodległość Polski.